

Grzegorz Janusz¹

Prawa człowieka w konstytucjach wybranych państw europejskich

Słowa kluczowe: konstytucyjne prawa jednostek, państwo, konstytucja, prawa obywatelskie, prawa człowieka

Keywords: The constitutional rights of individuals, state, constitution, civil rights, human rights

Streszczenie

Prawa człowieka stanowią dzisiaj istotną część regulacji konstytucyjnych w państwach europejskich. Pierwszą powszechną regulacją, opartą na zasadzie praw przysługującej każdemu obywatelowi, była francuska Deklaracja praw człowieka i obywatela z 26 sierpnia 1789 r. Przeanalizowane konstytucje Francji, Belgii, Szwajcarii, Niemiec, Austrii, Łotwy, Czech, Słowacji oraz Polski wskazują na rozwój praw jednostek poprzez poszerzanie praw jednostek od praw przysługujących obywatelom na rzecz praw przysługujących każdej osobie przebywającej na obszarze danego państwa. Oczywiście zachowane zostały także te prawa, które ze swej istoty przysługują wyłącznie obywatelom, jak np. prawa wyborcze.

Współczesny katalog praw i wolności jednostek jest szeroki i rozbudowywany np. o prawo do skargi konstytucyjnej, czy prawo do czystego środowiska. Standardy praw człowieka są obecnie powszechnie uznawane, aczkolwiek nie zawsze przestrzegane. Wynika to zarówno z praktyki polityczno-prawnej, w której przestrzeń praw jednostek ulega stałemu zawężeniu m.in. z powodu zmian ideologiczno-politycznych w poszczególnych państwach, jak i wymuszanych rozwojem cywilizacyjnym i technologicznym.

¹ ORCID ID: 0000-0001-5517-8605, profesor, Katedra Systemów Politycznych i Praw Człowieka, Instytut Nauk o Polityce i Administracji, Wydział Politologii i Dziennikarstwa, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. E-mail: grzegorz.janusz@poczta.umcs.lublin.pl.

Abstract**Human rights in the constitutions of selected European countries**

Nowadays human rights are an essential part of constitutional regulations in the European countries. The very first universal regulation based on the rights of every citizen, was The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen set in 1789. Analysed constitutions of France, Belgium, Switzerland, Germany, Austria, Latvia, Bohemia, Slovakia and Poland point to the developments of rights of individuals through expanding these rights from the rights of the citizens to the rights of every person on the territory of a particular country. Obviously, the rights concerning exclusively the citizens of a particular country, like for example the right to vote, have still been maintained. A modern catalogue of rights and freedoms of individuals is abundant and expanded by, for example, the right to the constitutional complaint or the right to a clear environment.

Nowadays the human rights standards are widely recognised though not always respected. This results from the legal and political practise, in which the scope of the rights of individuals is still being narrowed. One of the reasons are ideological and political changes in particular countries, which are being enforced with the development of civilisation and technology.

✱

Konstytucjonalizm europejski jest zjawiskiem utrwalonym w Europie kontynentalnej, ale w stosunku do czasu istnienia państw zjawiskiem znacznie młodszym; pierwsze konstytucje w Europie zostały uchwalone dopiero w 1791 r.: Konstytucja 3 Maja w Polsce oraz francuska konstytucja z 3 września.

Tak skonstruowany temat rodzi kilka pytań badawczych. Po pierwsze jaki jest poziom ochrony praw jednostek w konstytucjach państw europejskich? Po drugie na ile przemiany w Europie sprzyjały rozwojowi regulacji konstytucyjnych w zakresie praw człowieka i jaki jest poziom ochrony tych praw, zwłaszcza w dawnych państwach tzw. socjalistycznych? Nie bez znaczenia pozostaje też pytanie na ile rozwój technologii wpływa na prawa człowieka? Tak postawione pytania wynikają zarówno z przemian w środowisku międzynarodowym i wewnętrznym państw europejskich, zwłaszcza zachodzących od końca lat 80. XX w., jak i zmian cywilizacyjnych. Tak postawio-

ne pytania określają jednocześnie cel badawczy, czyli określenie jaki jest zakres regulacji praw człowieka w konstytucjach oraz czy występują regulacje o podobnym charakterze, czy też mamy do czynienia z pewnym zróżnicowaniem regulacji, choćby wynikającym z innych tradycji prawnych czy historycznych. Istotnym pozostaje wskazanie na ile występuje zróżnicowanie między prawami obywateli, a prawami człowieka.

I.

Generalnie zastosowanie praw i wolności ma charakter wertykalny, czyli w relacji osoba fizyczna – władza publiczna². Coraz częściej jednak uważa się, że ochrona praw osób jest obowiązkiem władz publicznych także, gdy prawa te narusza nie władza publiczna, ale inna osoba³. W przypadku Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. wynika to choćby z art. 30 zd. 2, w którym określono obowiązek władz publicznych poszanowania i ochrony godności człowieka⁴. Na taką wykładnię wskazuje użycie w przedmiotowym przepisie art. 30 Konstytucji RP dwóch obowiązków władz publicznych, tj. „poszanowanie” odnoszące się do zakazu działań władz publicznych naruszających godność oraz „ochrona” które wskazuje obowiązek działania władz publicznych bez względu na to kto narusza godność człowieka. Horyzontalne ujęcie praw człowieka odnosić się będzie do ochrony praw jednostek oraz obowiązku reakcji władz publicznych na bezprawne działanie innych osób⁵. Odpowiedzialność państwa rodzić może zarówno bezpośrednie naruszenie praw osób przez organa państwa, jak i brak reakcji organów publicznych na bezprawne działania podejmowane na obszarze jego jurysdykcji przez jedne osoby wobec innych osób⁶.

² M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka*, [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997.

³ A. Łabno-Jabłońska, *Zasada bezpośredniego obowiązywania konstytucyjnych praw i wolności jednostki. Analiza prawno-porównawcza*, [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997, s. 77 i n.

⁴ Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

⁵ Zob. M. Florczak-Wątor, *Horyzontalny wymiar praw konstytucyjnych*, Kraków 2014.

⁶ B. Skwara, *W obronie bezpośredniego horyzontalnego obowiązywania praw człowieka*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 1(138), s. 79–101.

Prawa jednostek ujęte zostały po raz pierwszy w Deklaracji praw człowieka i obywatela z 26 sierpnia 1789 r.⁷ poprzedzającej francuską konstytucję z 3 września 1791 r. Wprowadzały nieznane wcześniej w regulacjach europejskich prawa jednostek obejmując prawami wszystkich obywateli, którym też przypisano cechę równości (art. 1). Podkreślono także, iż do praw tych należą: wolność, własność, bezpieczeństwo i opór przeciwko uciskowi (art. 2). Istotną była regulacja w art. 11 określająca wolność słowa, pisma i druku.

Zwraca uwagę określone w art. 2 Deklaracji prawo do oporu przeciwko uciskowi. Twórcy Deklaracji nie poszli tak daleko jak twórcy Deklaracji Niepodległości Stanów Zjednoczonych z 4 lipca 1776 r., którzy stwierdzili „że jeśli kiedykolwiek, jakakolwiek forma rządu zaczyna niszczyć owe dążenia (czyli sprawiedliwe rządy – przypis: G.J.), wówczas naród ma prawo zmienić lub obalić taki rząd i ustanowić nowy rząd, na takich podwalinach zasad i organizując jego władzę w takiej formie, jaka mu się wydaje najpewniejszą dla osiągnięcia bezpieczeństwa i szczęścia”⁸, gdyż prawo do oporu ma węższe znaczenie niż prawo do obalenia rządu.

W przypadku konstytucji Francji z 1958 r. nie występują odrębne przepisy określające prawa i wolności człowieka. Jednakże integralną część konstytucji stanowią Deklaracja praw człowieka i obywatela z 26 sierpnia 1789 r. oraz Wstęp do Konstytucji z 1946 r. określający prawa socjalne. Powstaje pytanie, czy stosunkowo wąski zakres praw człowieka, określony w Deklaracji z 1789 r., wypełnia współczesne standardy tych praw. Moim zdaniem tak, choć jest on uboższy w stosunku do regulacji innych współczesnych konstytucji. Nie ulega wątpliwości, że jest on znacznie uboższy w stosunku do regulacji innych współczesnych konstytucji. Należy pamiętać, w przypadku porządku konstytucyjnego Francji, o art. 55 Konstytucji, który określa pierwszeństwo ratyfikowanych umów międzynarodowych przed ustawami. Co prawda pierwszeństwo to jest warunkowe i oparte o zasadę wzajemności, ale Francja jest stroną konwencji w zakresie praw człowieka przyjętych przez ONZ oraz Radę Europy, gdzie stosowanie takiej reguły warunkowej, opartej na zasadzie

⁷ <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja-18.html> (5.03.2021).

⁸ <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript> (5.03.2021). Zob.: S. Kubas, *Constitutionalisation of Private Law in the United States of America*, [w:] *Oddziaływanie współczesnych konstytucji na stosunki między podmiotami prywatnymi*, red. M. Florczak-Wątor, Kraków 2015, s. 183–202.

wzajemności, nie występuje. Czy istnieje potrzeba zmiany? Raczej nie, skoro dokonując wielu nowelizacji konstytucji nie podjęto sprawy zmian w zakresie katalogu praw człowieka. Jak podkreśla Radosław Grabowski konstrukcja procedury zmiany konstytucji zarówno wyróżnia konstytucję V Republiki, jak i wpływa na procedurę stabilizującą ustrój państwa oraz gwarantuje równocześnie jego ewolucję⁹.

W przypadku Belgii podstawę porządku prawnego stanowi wielokrotnie nowelizowana konstytucja z 7 lutego 1831 r.¹⁰ Szeroka konstrukcja praw jednostki oparta jest o węższą regułę praw obywatelskich, a nie praw człowieka. Prawom tym poświęcony został odrębny Tytuł II Belgowie i ich prawa. Jednakże w tekście ujednoliconym z 17 lutego 1994 r. ujęte zostały prawa cudzoziemców (art. 191) poprzez stwierdzenie, że „Każdy cudzoziemiec przebywający na terytorium Belgii korzysta z ochrony przyznawanej osobom i rzeczom, z wyjątkiem przypadków określonych w ustawie”. Wprowadzenie tego przepisu wiązano z nową regulacją w prawie Wspólnot Europejskich obejmującą prawa obywatelskie wprowadzone Traktatem z Maastricht¹¹. Jednakże regulacja w art. 191 Konstytucji Belgii nie ograniczała się tylko do obywateli innych państw członkowskich Wspólnot, ale ujmowała je szerzej. Poza specyficznymi prawami przysługującymi tylko obywatelom państwa (np. prawami wyborczymi) należy przyjąć, że cudzoziemcy mogą także korzystać z praw określonych dla Belgów w Tytule II Konstytucji.

Także na zasadzie praw obywatelskich skonstruowane są prawa ujęte w obszernej Części I Konstytucji Włoch (art. 13–54)¹². Co prawda przepisy regulują

⁹ R. Grabowski, *Zasady zmiany Konstytucji V Republiki Francuskiej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2014, nr 2, s. 141.

¹⁰ *Konstytucja Belgii*, Wstęp i tłum. W. Skrzydło, Warszawa 1996. Tekst obejmuje stan prawny na 14 lutego 1994 r. Po tej dacie dokonano szeregu zmian tekstu Konstytucji – ostatnia zmiana z 22 kwietnia 2019 r. <http://www.verfassungen.eu/b> (5.03.2021).

¹¹ Traktat o Unii Europejskiej (Dz.U. 2004, Nr 90, poz. 864/30) – wersja pierwotna. Przepisem art. G litera C dodano w Traktacie ustanawiającym Wspólnotę Europejską nową część II „Obywatelstwo Unii” obejmującą nowe art. 8, 8a, 8b, 8c, 8d, 8e.

¹² *Konstytucja Republiki Włoskiej*, tłum. i wstęp Z. Witkowski, Warszawa 2004. Tekst Konstytucji uwzględnia stan na 1 stycznia 2004 r. Po tej dacie przyjęto dwie nowelizacje Konstytucji: z 2 października 2007 r. oraz z 20 kwietnia 2012 r. W zakresie praw jednostek to istotna była poprawka z 2 października 2007 r. znosząca w art. 27 karę śmierci – Legge costituzionale 2 ottobre 2007, n. 1., Modifica all’articolo 27 della Costituzione, concernente l’abolizione della pena di morte („Gazzetta Ufficiale” 10 ottobre 2007, n. 236).

prawa obywatelskie, ale analiza ich treści wskazuje, że obejmują prawa dwóch kategorii osób: obywatele Włoch, którzy są wprost określani w przepisach m.in. art. 16–18, oraz innych osób określonych jako „wszyscy (*tutti*), nikt (*nessuno*)”. Warto podkreślić, że tytuł Części II brzmi Prawa i obowiązki obywateli (*Diritti e doveri dei cittadini*) i nie zawiera dookreślenia, iż dotyczy obywateli Republiki. Tym samym, tam gdzie przepis wprost określa prawa obywateli należy przyjąć, że dotyczy wyłącznie obywateli Włoch, zaś w innych przypadkach dotyczy także innych osób. Wynika to z wykładni językowo-logicznej tych przepisów.

W Konstytucji Hiszpanii z 1978 r. zawarto obszerną regulację praw jednostek w Tytule I O podstawowych prawach i obowiązkach (art. 10–55)¹³. Już samo usytuowanie praw i podstawowych wolności na początku Konstytucji wskazuje na wagę tej regulacji¹⁴. Podstawowe znaczenie ma tu art. 10 określający dwie kwestie: uznanie godności jednostki oraz nienaruszalnych praw za podstawę ładu publicznego i pokoju socjalnego (ust. 1) oraz wprowadzenie zasady interpretacji norm odnoszących się do praw podstawowych i do wolności, które Konstytucja uznaje, zgodnie z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka oraz ratyfikowanymi przez Hiszpanię traktatami i umowami międzynarodowymi dotyczącymi tych praw (ust. 2).

Konstytucja posługuje się dwoma pojęciami: obywatele hiszpańscy, lub równorzędnym Hiszpanie, oraz odnoszącymi się do każdej osoby fizycznej określeniami „wszyscy” (*todos*), „nikt” (*nadie*), „każda osoba” (*toda persona*). Jednocześnie w art. 13 ust. 1 Konstytucji określono prawa cudzoziemców wyraźnie przypisując im prawa w zakresie wolności publicznych zagwarantowanych w niniejszym tytule w granicach określonych przez traktaty i ustawę. Analiza praw jednostki określonych w Konstytucji Hiszpanii wskazuje na zgodność z prawami określonymi w Europejskiej Konwencji praw człowieka i podstawowych wolności z 4 listopada 1950 r. (EKPC)¹⁵. Widoczna jest duża zbieżność z tymi prawami praw określonych w Konstytucji RP.

¹³ *Konstytucja Hiszpanii z 27 grudnia 1978*, tłum. T. Mołdawa, Warszawa 1993, tekst w języku hiszpańskim, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229&p=20110927&tn=1> ze zmianą z 27 września 2011 r. (S.03.2021).

¹⁴ J. Sułkowski, *Stosowanie praw podmiotowych w stosunkach horyzontalnych w Hiszpanii*, [w:] *Oddziaływanie...*, s. 117–142.

¹⁵ Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. 1993, Nr 61, poz. 284).

Podobnie usytuowane są prawa człowieka i podstawowe wolności w Konstytucji Konfederacji Szwajcarskiej z 18 kwietnia 1999 r.¹⁶ Są one określone przepisami Tytułu 2 Prawa podstawowe, prawa obywatelskie i cele socjalne (art. 7–41). Podobnie jak i w Konstytucji Hiszpanii, rozpoczyna się regulacja praw jednostki od uznania godności człowieka, którą należy chronić i szanować (art. 7). Interesująca jest regulacja art. 9 określająca prawo każdej osoby do traktowania go przez organy państwa bez arbitralności i w dobrej wierze. To prawo idzie znacznie dalej niż określane w części przepisów konstytucyjnych, czy regulacji międzynarodowych prawo do dobrej administracji. Wprowadzenie obszernej regulacji praw jednostek w nowej Konstytucji stanowiło znaczącą zmianę w stosunku do Konstytucji z 29 maja 1874 r.¹⁷, gdzie nie wyodrębniono nie tylko praw jednostek, ale także praw obywatelskich, które zostały umieszczone w kilku przepisach Konstytucji¹⁸.

Przyjęta 23 maja 1949 r. Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec bezpośrednio po Preambule określa w Rozdziale I prawa podstawowe¹⁹. Określone w art. 1–19 prawa jednostek nieprzypadkowo usytuowano jako pierwszą regulację w konstytucji; w ten sposób twórcy Ustawy Zasadniczej chcieli wyraźnie podkreślić demokratyczny charakter nowych rozwiązań nie tylko ustrojowych, ale przede wszystkim w zakresie praw jednostek naruszanych w III Rzeszy²⁰. Także w tej konstytucji regulację praw jednostek rozpoczynał przepis o nienaruszalności godności, której poszanowanie i ochrona stanowi obowiązek wszystkich władz państwowych (art. 1 ust. 1). W kolejnym ustępie (2) w imieniu narodu niemieckiego uznano nienaruszalne i niezbywalne prawa człowieka za podstawę każdej społeczności ludzkiej, pokoju i sprawiedliwo-

¹⁶ Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 18. April 1999, Amtliche Sammlung 1999 2556 mit Änderungen (Stand am 1. Januar 2021).

¹⁷ Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 29. Mai 1874, Amtliche Sammlung 1 1.

¹⁸ M. Florczak-Wątor, *Oddziaływanie praw podstawowych na stosunki między podmiotami prywatnymi w Szwajcarii*, [w:] *Oddziaływanie...*, s. 61–84.

¹⁹ *Die Grundrechte* – Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland in der im Bundesgesetzblatt Teil III, Gliederungsnummer 100–1, veröffentlichten bereinigten Fassung, das zuletzt durch Artikel 1 u. 2 Satz 2 des Gesetzes vom 29. September 2020 (BGBl. I S. 2048) geändert worden ist.

²⁰ I. Wróblewska, *Horyzontalne działanie praw podstawowych w Niemczech*, [w:] *Oddziaływanie...*, s. 17–42.

ści na świecie, zaś w ust. 3 podkreślono raz jeszcze, że prawa podstawowe ujęte w Ustawie Zasadniczej jako prawo bezpośrednio obowiązujące wiążą ustawodawstwo, władzę wykonawczą i wymiar sprawiedliwości. W zakresie podmiotowym określano prawa, które posiadają wszyscy Niemcy (*alle Deutschen*), ale również wskazywano na prawa przysługujące wszystkim jednostkom poprzez użycie słów „wszyscy ludzie” (*alle Menschen*), „każdy” (*jedermann*), „nikt” (*niemand*). Swoiste *novum* w przepisach konstytucyjnych stanowiła regulacja art. 4 ust. 3 konstytucji określająca zakaz zmuszania do odbycia służby wojskowej wbrew swemu sumieniu uzupełniona nowelizacją z 1968 r. poprzez wprowadzenie art. 12a określającego w ust. 2 możliwość skierowania do odbycia służby zastępczej osób odmawiających ze względu na swoje poglądy odbywania służby wojskowej z bronią w rękę. Na tle karania osób odmawiających służby wojskowej w powojennej Europie przepis art. 4 ust. 3 stanowił rzeczywiście nowoczesne rozwiązanie, nawet uwzględniając brak w momencie uchwalania Ustawy Zasadniczej obowiązku służby wojskowej w RFN.

Odrębna regulacja obowiązuje w systemie prawnym Austrii, gdzie na gruncie obowiązującej i wielokrotnie nowelizowanej Konstytucji z 1 października 1920 r.²¹, przy wąskiej regulacji praw jednostek (obywateli) w przepisach Konstytucji, lukę uzupełniają liczne regulacje zawarte w ustawach konstytucyjnych sięgające do przepisów nawet z okresu monarchii dualistycznej²². Stąd też w art. 149 ust. 1 Konstytucji określono zachowanie ważności przepisów z lat 1867–1920.

Szczególnie istotna była mająca charakter ustawy konstytucyjnej Ustawa Zasadnicza Państwa z 21 grudnia 1867 r. o powszechnych prawach obywateli reprezentowanych w Radzie Rzeszy królestw i krajów (RGBl. nr 142). Jak na okres jej uchwalenia (1867 r.) należała do nowoczesnych regulacji praw jednostek. Ustawa ta była wielokrotnie nowelizowana, a jej znowelizowana wersja aktualnie obowiązująca została uchwalona przez parlament 29 listopada 1988 r.²³ W odróżnieniu od pierwotnej wersji, która prawa odnosiła

²¹ Bundes-Verfassungsgesetz der Republik Österreich vom 1. Oktober 1920, BGBl. I Nr 2/2021 (15.03.2021).

²² B. Banaszak, *Sądownictwo konstytucyjne a ochrona praw obywatelskich. RFN, Austria, Szwajcaria*, Wrocław 1990, s. 146.

²³ Bundesverfassungsgesetz vom 29. November 1988 über den Schutz der persönlichen Freiheit, BGBl. I Nr 684/1988 (15.03.2021).

do praw obywateli, ustawa z 1988 r. odnosiła je już do każdej osoby. Wynikało to zastąpienia w przepisach ustawy określenia obywatel (*Staatsbürger*) określeniami „każdy (*jedermann*)”, „nikt” (*niemand*), „kto” (*wer*), czy wprost „osoba” (*Person*). Dodatkowo wprowadzony w 1964 r., w wyniku nowelizacji konstytucji, nowy art. 50 w ust. 3 Konstytucji dopuszczał ratyfikację umów międzynarodowych zmieniających lub uzupełniających prawo konstytucyjne. Takie umowy w uchwale ustawowej Rady Narodowej²⁴ określane były wyraźnie jako zmieniające konstytucję. Ta regulacja została zmieniona, a z obecnego brzmienia art. 50 ust. 2 pkt 4 Konstytucji wynika, że Rada Narodowa zatwierdzając umowę międzypaństwową może określić na ile niezbędne jest dla realizacji tej umowy przyjęcie odrębnej ustawy. Wyłącznie prawa obywateli Austrii regulowały art. 6 i 7 Konstytucji. Podstawową zasadą określoną w art. 7 ust. 1 była równość obywateli wobec prawa. Przepis ten wykluczał także przywileje wynikające z urodzenia, płci, stanu, klasy i wyznania. Ten przepis uzupełniony był regulacją z art. 149 ust. 1 Konstytucji zachowującym moc obowiązującą ustawy z 3 kwietnia 1919 r. o zniesieniu szlachectwa, świeckich zakonów rycerskich i żeńskich oraz określonych tytułów i godności (StGBI. nr 211).

Powstaje pytanie, jak na tle „starych” demokracji sytuują się regulacje konstytucyjne praw jednostek tych państw Europy, które dopiero po przełomie z lat 1989/1990 zaczęły zmieniać swoje podstawy ustrojowe.

W odniesieniu do tej grupy państw można wskazać kilka prawidłowości. Po pierwsze to procesem widocznym było odejście od tzw. socjalistycznej konstytucji państwa i przywrócenie poprzednio obowiązującej, z nowym ujęciem praw jednostek. Drugim działaniem było wprowadzanie na poziomie ustawy konstytucyjnej dodatkowej regulacji praw jednostek. Wreszcie trzecim rozwiązaniem było przyjęcie całkowicie nowej konstytucji z obszerną regulacją praw jednostek.

Pierwsze rozwiązanie przyjęto na Łotwie, która w swojej tradycji konstytucyjnej wyraźnie podkreśla ciągłość państwa łotewskiego z okresu międzywojennego. Z tego powodu przyjęto 4 maja 1990 r. Deklarację o Przywróceniu

²⁴ Konstytucja posługuje się w odniesieniu do przekazywanej przez Radę Narodową do Rady Federacji ustawy terminem uchwała ustawowa (*Gesetzesbeschluss*). Status ustawy uchwała ustawowa uzyskuje po akceptacji przez Radę Federalną.

Niepodległości Republiki Łotewskiej²⁵ przywracającą nazwę Republiki Łotewskiej oraz ważność Konstytucji (*Satversme*) z 15 lutego 1922 r., która zdaniem twórców tej Deklaracji zachowała swoją ważność *de iure*²⁶. Jako pewną ciekawostkę można wskazać, że za przyjęciem tej Deklaracji opowiedziała się część członków Rady Najwyższej Łotwy narodowości rosyjskiej. W punkcie 8 Deklaracji gwarantowano obywatelom Republiki Łotewskiej i innych państw na stałe przebywających na terytorium Łotwy prawa socjalne, ekonomiczne i kulturalne, a także wolności polityczne, zgodne z powszechnie uznanymi międzynarodowymi normami praw człowieka. Po wyborach do Sejmu z czerwca 1993 r. nowowybrany Sejm przywrócił obowiązywanie w całości Konstytucji z 15 lutego 1922 r. Konstytucja ta nie zawierała jednak nie tylko regulacji w zakresie praw człowieka, ale nawet węższych regulacji w zakresie praw obywatelskich. Lukę tę uzupełniała wcześniejsza ustawa konstytucyjna z 10 grudnia 1991 r. Prawa i obowiązki człowieka i obywatela²⁷ zawierająca szeroki katalog praw jednostek²⁸. Zgodnie z tytułem przepisy ustawy rozróżniały status obywateli Łotwy oraz innych osób. Za podstawowe prawa uznano wolność, godność i prawa jednostki jako podstawowe wartości państwa łotewskiego (art. 1) podkreślając jednocześnie kierowanie się zasadą równości wszystkich osób (art. 12). Prawa jednostek, określone w tej ustawie, zostały w wyniku zmiany Konstytucji z 15 października 1998 r. recypowane do Konstytucji jako Rozdział VIII (art. 89–116) zatytułowany Podstawowe prawa człowieka, a przedmiotowa ustawa konstytucyjna utraciła moc obowiązującą²⁹. W odróżnieniu od innych konstytucji zwraca uwagę usytuowanie przepisów o prawach człowieka jako ostatniej grupy przepisów w Konstytucji.

Rozwiązanie przyjęte na Łotwie w pewnym sensie wprowadzało też rozwiązanie drugie polegające na przyjęciu odrębnej ustawy konstytucyjnej regulującej prawa jednostek. Dotyczyło to przekształcającej się Czechosłowacji, która ostatecznie 31 grudnia 1992 r. zakończyła swoje istnienie. W okresie

²⁵ Latvijas Padoņņu Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes Deklarācija Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu.

²⁶ <https://likumi.lv/ta/id/75539-par-latvijas-republikas-neatkaribas-atjaunosanu> (5.03.2021).

²⁷ Latvijas Republikas konstitucionālais likums Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi.

²⁸ <https://likumi.lv/ta/id/72346-konstitucionalais-likums-cilveka-un-pilsona-tiesibas-un-pienakumi-> (5.03.2021).

²⁹ <https://likumi.lv/ta/id/50292-grozijumi-latvijas-republikas-satversme> (5.03.2021).

przemian podjęto działania na rzecz konstytucyjnego uregulowania praw człowieka i podstawowych wolności. Efektem było przyjęcie przez Zgromadzenie Federalne 9 stycznia 1991 r. ustawy konstytucyjnej Karta podstawowych praw i wolności³⁰, która wprowadzała szeroki katalog praw jednostki³¹. Regulacja składała się z dwóch części: ustawy konstytucyjnej wprowadzającej Kartę podstawowych praw i wolności oraz załączonego do ustawy tekstu Karty. Ustawa konstytucyjna określała po pierwsze wymóg zgodności innych ustaw konstytucyjnych, ustaw i innych przepisów prawnych z Kartą (§1 ust. 1). Po drugie określała pierwszeństwo ratyfikowanych umów międzynarodowych w zakresie praw człowieka przed prawem Federacji (§2). Po trzecie to wprowadzała wymóg dostosowania prawa Federacji Czecho-Słowackiej do przepisów Karty do 31 grudnia 1991 r. (§6 ust. 1) pod rygorem utraty mocy obowiązującej. Sama Karta zawierała szeroki katalog praw jednostek wyróżniając w węższym znaczeniu prawa obywatelskie. Stąd podmiotami Karty był „każdy” (*každý*), „nikt” (*nikdo*) ale też i obywatele (*občané*).

Po „aksamitnym rozwodzie” Czechy i Słowacja zastosowały odrębne rozwiązania. W przypadku Czech to została 16 grudnia 1992 r. przyjęta nowa Konstytucja Republiki Czeskiej³². Równocześnie wraz z przyjęciem Konstytucji Prezydium Czeskiej Rady Narodowej podjęło w tym samym dniu uchwałę o ogłoszeniu Karty podstawowych praw i wolności jako części porządku konstytucyjnego Republiki Czeskiej³³. Ta decyzja wynikała też z art. 112 ust. 1 Konstytucji uznającej Kartę za część porządku konstytucyjnego Republiki Czeskiej.

W przypadku Słowacji to przyjęta 1 września 1992 r. Konstytucja Republiki Słowackiej włączyła do przepisów Konstytucji Kartę podstawowych praw i wolności – mimo braku formalnego odwołania się do regulacji Karty³⁴. Przepisy odnoszące się do praw jednostek, a zawarte poprzednio w Kartcie, stanowią przepisy Rozdziału II Podstawowe prawa i wolności (art. 11–54).

³⁰ Listina základních práv a svobod.

³¹ Ústavní zákon č. 23/1991 Sb., kterým se uvozuje Listina základních práv a svobod jako ústavní zákon Federálního shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky.

³² Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992, ústavní zákon č. 1/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 347/1997 Sb., 300/2000 Sb., 448/2001 Sb., 395/2001 Sb., 515/2002 Sb., 319/2009 Sb., 71/2012 Sb. A 98/2013 Sb.

³³ Listina základních práv a svobod, č. 2/1993 Sb., Poslední změna zákona: 1. 1. 1999.

³⁴ Ústavní zákon č. 460/1992 Zb: Ústava Slovenskej republiky (Zbierka zákonov SR čiastka 92/1992). Ostatnia zmiana Konstytucji przyjęta została 29 grudnia 2020 r. (Ústavný

Trzecie rozwiązanie odnosi się do Konstytucji RP. W początkowym okresie przemian to ustawa konstytucyjna z 17 października 1992 r.³⁵ nie dokonała zmian w zakresie praw jednostki. Nowela konstytucyjna odnosiła się do kwestii ustrojowych utrzymując na podstawie art. 77 część przepisów konstytucji PRL z 1952 r. w zakresie m.in. praw i obowiązków obywateli (rozdział 8) dostosowując je do nowej rzeczywistości.

W dniu 2 kwietnia 1997 r. przyjęta została obecnie obowiązująca Konstytucja RP. Zawiera ona szeroki zakres regulacji w odniesieniu do praw człowieka i podstawowych wolności umiejscowiony w Rozdziale II Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela (art. 30–86)³⁶.

Katalog praw i wolności w Konstytucji RP rozpoczyna przepis art. 30 o godności, iż Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela³⁷. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych. Często w doktrynie podkreśla się wagę pierwszego przepisu regulującego daną dziedzinę, gdyż wyznacza on wolę ustawodawcy oraz aksjologię regulacji prawnych³⁸. Wskazanie jako pierwszego prawa godności człowieka, będącej podstawową wartością w wielu systemach aksjologicznych, stanowi w pewnym sensie istotę konstytucyjnego systemu praw człowieka w Polsce³⁹. Treść tego artykułu warto zadedykować politykom i to niezależnie od opcji politycznej czy

zákon z 9. decembra 2020, ktorým sa mení a dopĺňa Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov, Ústavný zákon č. 422/2020 Z. z.).

³⁵ Dz.U. Nr 84, poz. 426 ze zm.

³⁶ M. Masternak-Kubiak, *Prawo do równego traktowania*, [w:] *Prawo i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, red. B. Banaszak i A. Preisner, Warszawa 2002, s. 135 i n.; K. Wojtyczek, *Horyzontalny wymiar praw człowieka zagwarantowanych w Konstytucji RP*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1999, nr 2, s. 226 i n.; B. Skwara, *Horyzontalny skutek praw i wolności jednostki w systemie Konstytucji RP*, [w:] *Dylematy praw człowieka*, red. T. Gardocka i J. Sobczak, Toruń 2008, s. 375 i n.

³⁷ L. Garlicki, *Uwagi do art. 30*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III, red. L. Garlicki, Warszawa 2003.

³⁸ P. Czarny, *Konstytucyjne podstawy prawnej regulacji stosunków prywatnoprawnych w Polsce (na tle koncepcji horyzontalnego oddziaływania praw konstytucyjnych oraz obowiązku ochrony tych praw przez państwo)*, [w:] *Oddziaływanie...*, s. 165–182.

³⁹ L. Wiśniewski, *Zakres ochrony prawnej wolności człowieka i warunki jej dopuszczalnych ograniczeń w praktyce*, [w:] *Wolności i prawa jednostki oraz ich gwarancje w praktyce*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 2006.

też czasu sprawowania władzy. Wskazanie w Konstytucji RP tej wartości, jako podstawowej w zakresie praw jednostki, wpisuje się w standard rozwiązań europejskich. Podobnie jak i przepisy konstytucyjne innych państw także w Konstytucji RP stosowana jest podobna konstrukcja i kategorie praw⁴⁰. Podmiotowo przysługują one obywatelom RP, ale także „każdemu”. Używane jest również określenie „nikt”, ale również „osoba”, czy też „dziecko”. Podobnie jak i w innych konstytucjach ujęte są specyficzne prawa przysługujące tylko obywatelom, jak np. prawo do opieki za granicą (art. 36), zakaz wydania (art. 52 ust. 4), prawo wyborcze (art. 62). Podobnie też występują prawa przysługujące tylko cudzoziemcom, czyli prawo do uzyskania ochrony na zasadzie udzielenia azylu lub statusu uchodźczego (art. 56). Są też specyficzne prawa przysługujące osobom nie mającym obywatelstwa polskiego, których pochodzenie polskie zostało stwierdzone zgodnie z ustawą (art. 52 ust. 5).

System praw człowieka w Polsce, określony w Konstytucji RP a także ustawach, wpisuje się w standardy ochrony praw człowieka w Europie⁴¹. Konstytucja wskazuje też środki ochrony praw (art. 77–81). Istotną w przypadku praw człowieka jest możliwość odwołania się do organów międzynarodowych.

Wartym podkreślenia jest także to, że organy jurysdykcji międzynarodowej, w tym przypadku Rady Europy, wkraczają, w odniesieniu do praw człowieka, w kompetencje w zakresie zmian ustrojowych w państwie. Z orzecnictwa Europejski Trybunału Praw Człowieka wynika, że nie stanowią one formalnie kompetencji jurysdykcyjnych Trybunału, z jednym wyjątkiem, kiedy skutkiem tych zmian może być naruszenie praw człowieka. Trybunał traktuje bowiem trójpodział władzy jako systemową gwarancję praw człowieka. Takie stanowisko ETPCz wyraził w kilku wyrokach, np.: *Borgers v. Belgia* z 1991 r. (dot. uczestnictwa prokuratora, czyli przedstawiciela rządu w naradach sądowych)⁴², *Lobo Machado v. Portugalia* z 1996 r. (dot. art. 6 ust.

⁴⁰ S. Jarosz-Żukowska, *Problem horyzontalnego stosowania norm konstytucyjnych dotyczących wolności i praw jednostki w świetle Konstytucji RP*, [w:] *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP*, t. I, *Idee i zasady przewodnie konstytucyjnej regulacji wolności i praw jednostki w RP*, red. M. Jabłoński, Warszawa 2010, s. 178 i n.; I. Wróblewska, *Poziome działanie praw jednostki jako rozwiązanie ustrojowe*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2014, nr 1.

⁴¹ Szerzej: *Horyzontalne oddziaływanie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, red. A. Młynarska-Sobaczewska, P. Radziejewicz, „Studia i Materiały Trybunału Konstytucyjnego” 2015, nr 56, Warszawa 2015.

⁴² Skarga nr 12005/86, wyrok z 30 października 1991 r.

1 EKPCz, który określał prawo do rozstrzygnięcia sprawy przez niezawisły i bezstronny sąd)⁴³, *McGonnell v. W. Brytania* z 2000 r. (kwestionującej połączenie funkcji sędziego z uczestnictwem w legislatywie wyspy Guernsey)⁴⁴, a także *Kress v. Francja* z 2001 r. (kwestionującej udział w postępowaniu sądowo-administracyjnym przedstawiciela rządu – sprawa ta była przedmiotem wielu przegranych spraw przez Francję przed ETPCz)⁴⁵.

II.

Podstawowymi prawami jednostek określanymi w rozwoju prawa konstytucyjnego w Europie są prawa, nakazy, zakazy oraz wolności. Podstawowym prawem określanym w większości konstytucji lub regulacji międzynarodowych jest godność jednostki wiążąca się z jednoczesnym obowiązkiem władzy publicznej poszanowania tej godności. Wiąże się z godnością równość wszystkich osób bez względu na płeć, rasę, narodowość, poglądy polityczne, czy urodzenie, a także m.in. prawo do sądu (do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy przez niezawisły sąd), prawo do życia, prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania, prawo do stowarzyszania się, prawo do uczestniczenia i organizowania pokojowych manifestacji, wolność słowa (wypowiedzi). Wynikają z praw człowieka zakazy, m.in. stosowania tortur. Zazwyczaj przepisy konstytucyjne o prawach człowieka usytuowane są jako jedne z pierwszych przepisów konstytucyjnych usytuowanych po określeniu podstawowych zasad ustrojowych. Widoczny jest tu wpływ doświadczeń prawnohistorycznych państw. Państwa mające przeszłość niedemokratyczną i odbudowujące demokratyczne podstawy ustrojowe (RFN, Hiszpania, Polska, Czechosłowacja, Łotwa) wprowadzały szeroki katalog praw człowieka. Natomiast państwa o utrwalonej demokracji raczej przyjmowały węższy katalog tych praw.

⁴³ Skarga nr 15764/89, wyrok z 20 lutego 1996 r.

⁴⁴ Skarga nr 28488/95, wyrok z 8 lutego 2000 r.

⁴⁵ Skarga nr 39594/98, wyrok z 7 czerwca 2001 r. – dotyczący specyficznego charakteru francuskiej Rady Stanu, którego to statusu w orzeczeniu Trybunału nie kwestionowano, a odniesiono się do zasady, która stanowi że nie tylko uczestnictwo, ale także sama obecność przedstawiciela rządu w posiedzeniu sądowym jest naruszeniem art. 6 ust. 1 EKPCz.

Współcześnie katalog praw i wolności jednostek jest szeroki i rozbudowany np. o prawo do skargi konstytucyjnej, czy prawo do czystego środowiska. Standardy praw człowieka są obecnie powszechnie uznawane, aczkolwiek nie zawsze przestrzegane. Jesteśmy świadkami praktyki polityczno-prawnej, w której przestrzeń praw jednostek ulega stałemu zawężeniu zarówno z powodu zmian ideologiczno-politycznych w poszczególnych państwach, jak i wymuszanych rozwojem cywilizacyjnym jak np. nowe możliwości techniczne pozwalające na śledzenie i podsłuchanie każdego przez służby specjalne. Z jednej strony są to koszty zmian cywilizacyjnych, ale z drugiej, po okresie akceptacji indywidualizmu, mamy dzisiaj do czynienia z powrotem do kolektywistycznych idei narodowych, w części stanowiących próbę przeniesienia w czasy współczesne anachronicznych XIX w. koncepcji narodowych, które pozostają w wyraźnej sprzeczności z prawami jednostki.

Literatura

- Banaszak B., *Sądownictwo konstytucyjne a ochrona praw obywatelskich. RFN, Austria, Szwajcaria*, Wrocław 1990.
- Czarny P., *Konstytucyjne podstawy prawnej regulacji stosunków prywatnoprawnych w Polsce (na tle koncepcji horyzontalnego oddziaływania praw konstytucyjnych oraz obowiązku ochrony tych praw przez państwo)*, [w:] *Oddziaływanie współczesnych konstytucji na stosunki między podmiotami prywatnymi*, red. M. Florczak-Wątor, Kraków 2015.
- Florczak-Wątor M., *Horyzontalny wymiar praw konstytucyjnych*, Kraków 2014.
- Florczak-Wątor M., *Oddziaływanie praw podstawowych na stosunki między podmiotami prywatnymi w Szwajcarii*, [w:] *Oddziaływanie współczesnych konstytucji na stosunki między podmiotami prywatnymi*, red. M. Florczak-Wątor, Kraków 2015.
- Garlicki L., *Uwagi do art. 30*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III, red. L. Garlicki, Warszawa 2003.
- Grabowski R., *Zasady zmiany Konstytucji V Republiki Francuskiej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2014, nr 2.
- Horyzontalne oddziaływanie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, red. A. Młynarska-Sobaczewska, P. Radziewicz, „Studia i Materiały Trybunału Konstytucyjnego” 2015, nr 56, Warszawa 2015.
- Jarosz-Żukowska S., *Problem horyzontalnego stosowania norm konstytucyjnych dotyczących wolności i praw jednostki w świetle Konstytucji RP*, [w:] *Wolności i prawa jednost-*

- ki w Konstytucji RP, t. I, *Idee i zasady przewodnie konstytucyjnej regulacji wolności i praw jednostki w RP*, red. M. Jabłoński, Warszawa 2010.
- Konstytucja Belgii*, Wstęp i tłum. W. Skrzydło, Warszawa 1996.
- Konstytucja Hiszpanii z 27 grudnia 1978*, tłum. T. Mołdawa, Warszawa 1993.
- Konstytucja Republiki Włoskiej*, tłum. i wstęp Z. Witkowski, Warszawa 2004.
- Kubas S., *Constitutionalisation of Private Law in the United States of America*, [w:] *Oddziaływanie współczesnych konstytucji na stosunki między podmiotami prywatnymi*, red. M. Florczak-Wątor, Kraków 2015.
- Łabno-Jabłońska A., *Zasada bezpośredniego obowiązywania konstytucyjnych praw i wolności jednostki. Analiza prawnoporównawcza*, [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997
- Masternak-Kubiak M., *Prawo do równego traktowania*, [w:] *Prawo i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, red. B. Banaszak i A. Preisner, Warszawa 2002.
- Piechowiak M., *Pojęcie praw człowieka*, [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997.
- Skwara B., *Horyzontalny skutek praw i wolności jednostki w systemie Konstytucji RP*, [w:] *Dylematy praw człowieka*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2008.
- Skwara B., *W obronie bezpośredniego horyzontalnego obowiązywania praw człowieka*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 1.
- Sułkowski J., *Stosowanie praw podmiotowych w stosunkach horyzontalnych w Hiszpanii*, [w:] *Oddziaływanie współczesnych konstytucji na stosunki między podmiotami prywatnymi*, red. M. Florczak-Wątor, Kraków 2015.
- Wiśniewski L., *Zakres ochrony prawnej wolności człowieka i warunki jej dopuszczalnych ograniczeń w praktyce*, [w:] *Wolności i prawa jednostki oraz ich gwarancje w praktyce*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 2006.
- Wojtyczek K., *Horyzontalny wymiar praw człowieka zagwarantowanych w Konstytucji RP*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1999, nr 2.
- Wróblewska I., *Horyzontalne działanie praw podstawowych w Niemczech*, [w:] *Oddziaływanie współczesnych konstytucji na stosunki między podmiotami prywatnymi*, red. M. Florczak-Wątor, Kraków 2015.
- Wróblewska I., *Poziome działanie praw jednostki jako rozwiązanie ustrojowe*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2014, nr 1.